

Sivil İtaatsizlik Perspektifinden Mısır'da Müslüman Kardeşler Pratiği

Dr. Yunus AYDOĞDU

Bağımsız Araştırmacı

aydgduny@gmail.com, [Orcid: 0000-0003-3351-2531](https://orcid.org/0000-0003-3351-2531)

Özet

Bu çalışma, Mısır'da 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler örgütünün eylemlerini, ideolojik yapısını ve sivil itaatsizlik çerçevesindeki ilişkisini analiz etmektedir. Müslüman Kardeşler, siyasal İslamcı örgütlerin ilki ve en etkili örneklerinden biri olarak, Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub gibi ideologların etkisiyle şekillenmiştir. Çalışmada, sivil itaatsizlik kavramı teorik bir çerçeve içinde ele alınmış, ardından örgütün tarihsel süreçteki faaliyetleri bu perspektifle değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, Müslüman Kardeşler'in şiddetsiz eylemlerle toplumsal değişim hedefleyen siyasal İslamcı bir yapı sergilerken, bazı dönemlerde şiddet içeren faaliyetlere de karıştığını göstermektedir. Bu durum, örgütün sivil itaatsiz bir yapıda değil, melez (hibrit) bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve tarihsel betimsel analiz tekniği kullanılarak, Müslüman Kardeşler'in tarihsel gelişimi, ideolojik ayrışmaları ve şiddetle ilişkisi kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil İtaatsizlik, Müslüman Kardeşler, Şiddetsiz Direniş, Hasan el-Benna, Seyyid Kutub.

The Practice of The Muslim Brotherhood in Egypt from The Perspective of Civil Disobedience

Abstract

This study examines the actions, ideological framework, and alignment of the Muslim Brotherhood within the theoretical context of civil disobedience. Founded in Egypt in 1928, the Muslim Brotherhood is recognized as one of the earliest and most influential Islamist organizations, significantly shaped by the ideas of Hasan al-Banna and Sayyid Qutb. The concept of civil disobedience is discussed through a theoretical lens, followed by an evaluation of the

organization's historical activities within this framework. The analysis reveals that while the Muslim Brotherhood predominantly positions itself as a political Islamist entity advocating social transformation through nonviolent means, it has at times engaged in violent activities. This duality suggests that the organization cannot be classified as strictly civil disobedient but instead demonstrates a hybrid nature. Employing qualitative research methods and historical descriptive analysis, the study provides an in-depth exploration of the organization's historical trajectory, ideological divisions, and complex relationship with violence.

Keywords: Civil Disobedience, Muslim Brotherhood, Nonviolent Resistance, Hasan al-Banna, Sayyid Qutb.

1. Giriş

Sivil itaatsizlik, modern toplumsal hareketlerin en etkili araçlarından biri olarak, yirminci yüzyılda önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Thoreau'nun teorik temellerini attığı, Gandhi'nin pratiğe döktüğü ve Gene Sharp'ın sistematik bir direniş stratejisine dönüştürdüğü bu eylem biçimi, özellikle otoriter rejimlere karşı mücadelede kritik bir rol oynamıştır. Şiddetsiz direnişin en önemli özelliği, siyasal otoritenin meşruiyetini ve gücünü toplumsal rızadan aldığı gerçeğini vurgulaması ve bu rızanın geri çekilmesi yoluyla değişim yaratma potansiyelini ortaya koymasıdır.

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan Müslüman Kardeşler hareketi, 1928'de Mısır'da kurulan ve İslami düşünce temelli toplumsal dönüşümü hedefleyen bir örgüt olarak, sivil itaatsizlik pratiğinin İslam dünyasındaki en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Örgütün kurucusu Hasan el-Benna'nın şekillendirdiği ideolojik çerçeve ile Seyyid Kutub'un radikalleşme sürecindeki etkisi, hareketin kompleks yapısını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu ikili yapı, örgütün zaman içinde geçirdiği dönüşümleri ve eylem biçimlerindeki çeşitliliği açıklamak için anahtar rol oynamaktadır.

Sivil itaatsizliğin teorik çerçevesi, Habermas ve Arendt gibi düşünürlerin katkılarıyla demokratik sistemlerde bir hak arama yöntemi olarak meşruiyet kazanmıştır. Ancak, totaliter rejimlerde sivil itaatsizliğin imkânsızlığına işaret eden Arendt'in aksine, otoriter sistemlerde bu eylem biçiminin etkinliği, özellikle Ortadoğu'daki toplumsal hareketlerde kendini göstermiştir. Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler'in sivil itaatsizlik perspektifinden değerlendirilmesi, İslami hareketlerin

şiddet karşısındaki tutumunu ve siyasal sistemlerle olan ilişkisini analiz etmek açısından özgün bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır: (1) Müslüman Kardeşler'in kuruluşundan günümüze kadar olan süreçteki eylem biçimleri, sivil itaatsizliğin temel unsurları olan şiddetsizlik, alenilik ve meşruiyet kriterleriyle ne ölçüde örtüşmektedir? (2) Örgütün Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub dönemlerindeki farklı ideolojik yaklaşımları, sivil itaatsizlik pratiklerini nasıl şekillendirmiştir? Bu araştırma sorularına yanıt aramak üzere çalışmada nitel araştırma yöntemi ve betimsel analiz tekniği kullanılarak, Müslüman Kardeşler'in tarihsel gelişimi, ideolojik ayrışmaları ve şiddetle olan ilişkisi kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma dört temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sivil itaatsizliğin kuramsal ve kavramsal çerçevesi incelenmekte ve ikinci bölümde sivil itaatsizliğin siyasal rejimlerle olan ilişkisi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Müslüman Kardeşler'in tarihsel gelişim süreci ve ideolojik yapısı analiz edilmekte ve son bölümde ise hareketin sivil itaatsizlik perspektifinden değerlendirilmesi yapılmaktadır.

2. Sivil İtaatsizliğin Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi

Sivil itaatsizlik, modern demokratik toplumlarda önemli bir direniş ve hak arama yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın teorik temelleri Henry David Thoreau'ya kadar dayanmakla birlikte, özellikle 20. yüzyılda Mahatma Gandhi ve Martin Luther King Jr. gibi önemli figürlerin öncülüğünde pratik bir boyut kazanmıştır. Şiddetten arındırılmış, vicdani ve politik nitelikli bu eylem biçimi, hukuk devletinin temel ilkelerine aykırı düşmeden, adaletsiz yasalara ve uygulamalara karşı bir protesto yöntemi olarak gelişmiştir. Bu bölümde sivil itaatsizliğin kavramsal analizi yapılarak, felsefi temelleri incelenecek ve meşruiyet zemini tartışılacaktır.

2.1. Sivil İtaatsizliğin Kavramsal Analizi

'Sivil' kelimesi etimolojik olarak, herhangi bir resmi makamdan özel bir güç almayan ve kaba kuvvet kullanmayan anlamlarına gelmektedir (Etymology Dictionary, 2019). Arapçadan Türkçeye geçmiş olan "itaatsiz" kavramı ise boyun eğmeyen, buyruk kabul etmeyen, asi ve söz dinlemeyen gibi anlamlara gelmektedir (Doğan, 2014: 887). İngilizcede "disobensience" olarak ifade edilen "itaatsizlik" kavramı kültürler arası farklı algılanış biçimlerine sahiptir. Batı terminolojisinde

demokratik değerlerin gelişmesinde olumlu ve anlamlı bir işlev görürken, İslam kültüründe mevcut düzeni bozmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir.

Sivil itaatsizlik kavramının modern teorik temelleri, Henry David Thoreau'nun "En iyi yönetim hiç yönetmeyendir ve insanlar buna hazır olduklarında bu yönetim biçimi gerçekleşecektir" (Thoreau, 2001: 29) düşüncesiyle şekillenmiştir. Bu çerçevede Coşar'a (2014: 10) göre sivil itaatsizlik, demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı başvurulmuş son çare niteliğindeki bir eylem biçimidir. Sivil itaatsizliğin en temel özelliklerinden biri, şiddeti kategorik olarak reddetmesi ve politik nitelikli bir eylem olmasına rağmen yasadışı bir zeminde gerçekleşmesidir. Bu eylem biçimi, ancak yasal yolların tüketilmesinin ardından gündeme gelmekte ve meşruiyetini toplumsal sözleşme ve anayasada ifadesini bulan ortak adalet anlayışından almaktadır.

Literatürde sivil itaatsizlik kavramı yaygın (baskın), dar ve geniş olmak üzere üç farklı yaklaşımla tanımlanmaktadır. Rawls'ın literatürde yaygın kabul gören tanımına göre sivil itaatsizlik, yasaların veya hükümet politikalarının değiştirilmesini hedefleyen, kamuya açık şekilde gerçekleştirilen, şiddetten uzak, vicdani ve politik nitelikli, yasaya aykırı bir eylem biçimidir (Rawls, 2001: 55). Dar tanımlamada Habermas'a (1995: 10) göre, sivil itaatsizlik yalnızca kişiye özgü inançların ve çıkarların temel alınamayacağı ahlaki bir protestodur. Kural olarak önceden bildirilmiş ve polisçe akışının hesaplanabilir olduğu kamuya açık bir eylemdir; hukuk düzeninin bütününe olan itaati etkilemeksizin, tekil normların kasıtlı olarak çiğnenmesini içerir; normun çiğnenmesinin hukuki sonuçlarından sorumlu olmaya hazır bulunmak tutumunu gerektirir; sivil itaatsizliğin gerçekleştiği norm ihlali sembolik bir karaktere sahiptir. Bu noktada, zaten protesto araçlarının şiddetten uzak bulunması gerektiği sınırlaması doğmaktadır. Geniş tanımda ise Ökçesiz (2011: 108-109), sivil itaatsizliği hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, üçüncü kişilerin haklarını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto eylemi olarak tanımlamaktadır.

Bu tanımsal yaklaşımların ortak noktası, sivil itaatsizliğin şiddetsiz, aleni ve vicdani bir eylem biçimi olarak demokratik toplumlarda bir hak arama yöntemi olarak kabul edilmesidir. Bu kavramsal çerçeve, sivil itaatsizliğin hem teorik temellerini hem de pratikte nasıl uygulanacağını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

2.2. Sivil İtaatsizliğin Felsefi Temelleri ve Tarihsel Gelişimi

Bir üst güce itaat, bütün siyasal rejimlerin ortak noktasıdır. İtaat etme eylemi, devletin meşruiyeti çerçevesinde güç kazanır ve otoritenin biçimine göre korku veya karşılıklı kabul temelinde şekillenir. Liberal demokratik yönetimlerde itaat, ülkenin yasalarıyla sınırlıdır ve devlet meşruiyetini bu yasaların hakkaniyetli ve adil uygulanmasından alır. Ancak devlet yasalarının uygulanması her zaman adil sonuçlar doğurmayabilir; bu durumda ya devletin meşruiyeti sorgulanır ya da yasaların uygulanmasındaki eksikliklerin giderilmesi için direniş ortaya çıkar. Bu noktada itaatin temeli sarsılarak itaatsizlik durumu baş gösterir. Bu itaatsizlik, mevcut sistemin kendisinden ziyade, üzerinde anlaşılan yasaların uygulanmasındaki aksaklıklara yöneliktir (İnanç ve Altuntaş, 2015: 404).

İlk olarak Thoreau teorik bir altyapı çizerek bir kimsenin ülkesinin yasalarından “daha yüce bir yasa” olduğunu ifade etmiştir. Bu, vicdanın yasasıdır, “içten gelen ses”in, “kozmosu, kuşatan, birleştirici ruh”un yasasıdır. Her ne zaman bu “yüce yasa”yla ülkenin yasası birbiriyle çatışır duruma gelirse kişinin ödevi “yüce yasa”ya uymak, ülkenin yasasına bile bile karşı gelmektir. Kişi ülkenin yasasına bile bile karşı geliyorsa, bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır, hapishaneye girmeyi bile!¹ Hapishaneye kapatılmak sanıldığı kadar olumsuz bir edim değildir; bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak, bu yasanın kaldırılmasına katkıda bulunacaktır (Thoreau, 2013; Harding, 2012: 36).

Bir başka teorisyen olan Mahatma Gandhi, “*satyagraha*” düşüncesini geliştirerek sivil itaatsizlik ve şiddetsiz direnişin teorik altyapısını oluşturmuştur. Gandhi’nin Thoreau’nun teorisini geliştirerek şiddeti dışlayan bir direnme felsefesi orta koyduğu söylenebilir. Satyagraha kavramı, “hakikate tutunma” ya da “hakikatin gücü” anlamlarına gelir. Bu uygulama şiddeti dışlıyordu, sabır ve acı çekmeyi öngörüyordu. Eğer kanunlarda bir adaletsizlik görünüyorsa ve buna teslim olmak istenmiyorsa, yasaya direnme ya da hakikati kaybetme arasında bir tercih doğacaktır. Direnme süresince asla şiddete başvurulmamalıdır. Bu noktada şiddet kullanımı, karşı şiddeti de meşrulaştıracığından, hakikatin aydınlanması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, asla meşruiyet

¹ 1846’da Meksika Savaşı’nı destekleyecek vergileri ödemeyi reddettiği için bir gece hapis yatan Henry David Thoreau’nun, bu süreçte kendisini ziyarete gelen dostu Ralph Waldo Emerson’a yönelttiği “Waldo, sen neden burada değilsin?” sorusu, Bacce’ye göre yerleşik düzenin yozlaşmışlığına karşı duruşun sembolik bir ifadesine dönüşmüştür (Çaylak ve Kaya, 2024: 147).

kazandırılmamalıdır (Ghandi ve Thoreau, 2012: 83). Görüldüğü üzere satyagraha somut bir sivil itaatsizlik hareketidir. Bu felsefenin teorik tanımlamada önemli katkıları olmuştur.

Son olarak temel bir çerçeve içinde bakılacak olursa sivil itaatsizlik teorik olarak; *yasadışı* taşıyabilir, yani haksız bir uygulamaya karşı bütün yollar denendikten sonra başvuru olan eylem yasaklayıcı bir kuralın ihlalini öngördüğü için yasadışıdır. Fakat sivil itaatsizlik yasadışı olarak adlandırılrsa da *meşru bir dayanağa sahiptir* çünkü anayasal düzenin temel ilkelerine topyekûn karşı gelmez. Sivil itaatsizlik, kamuya açık ve *aleni bir eylemdir*. Eylemi gerçekleştiren birey ya da grup eylemin sonunda bunun *hukuki ve politik sorumluluğu üstlenmelidir*. Eylemin sivil olarak adlandırılması için kesinlikle kaba kuvvet ve *şiddetten arındırılmış* olması gerekir. Sivil itaatsizlik eyleminin meşruluğu ve savunulan düşüncenin doğası gereği şiddetten kaçınılması gerekir. *Kamu vicdanına yönelik bir çağrıda* bulunmalıdır. Sistemin geneline değil *tekil haksızlıklara karşı* olunmalıdır Sivil itaatsizlik, mevcut anayasal düzenin kurucu ilkelerine, toplumsal sistemin kendisine değil, tek tek haksızlıklara karşı yapılır. Sistemin genel olarak adil olduğu varsayılır. Bu nedenle ideolojik bir birliktelikten çok karşı çıkılan şeylerde ortaklık önemlidir. Bu nedenle eylemler adem-i merkeziyetçi, taban inisiyatifine dayanan demokratik örgütlenmelerdir. Genellikle eylemin sona ermesi ya da amaca ulaşılması ile bu birliktelik sona erer (Coşar, 2013: 10-16).

Şiddet içermeyen eylemlerin tarihçesini Hz. İsa'dan, Lev Tolstoy, Mahatma Gandhi, Dr. Martin Luther King ve Nelson Mandela'ya kadar getiren araştırmacılar, barışçı eylemlerin modern zamanların insan hakları ve demokrasi hakkındaki anlayışına daha uygun bir yaklaşım olduğunu düşünmektedirler (Birdişli, 2013: 121). Fakat günümüzde şiddet içermeyen eylemler (nonviolence) tarihteki örneklerinden çok daha farklı bir nitelik kazanmışlardır. Hz. İsa'dan Gandhi'ye kadar verilen örnekler kendiliğinden ve 'Mutlak Pasifizm'e daha yakın nitelikler taşıırken günümüzde şiddet içermeyen eylemler örgütlü, sistematik, geniş tabanlı ve reaktif bir strateji halini almıştır. Bu kapsamda ilk örneğini ve başarısını 2000 yılında Yugoslavya'da gördüğümüz şiddet içermeyen eylemler, Slobadan Miloseviç'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla beklentilerin üzerinde bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir (Cevallos, 2001: 2).

Bu konularda çalışmalarıyla tanınan Gene Sharp, "nonviolent" kavramı ile ilgili yanlış anlaşılmaları düzeltmek için şu açıklamaları yapmaktadır: Şiddet içermeyen eylemler hiçbir şey

yapmamak, uysallık, korkaklık değil şiddetin bir eylem olarak kullanılmasını reddetmektir. Nonviolence sosyal, ekonomik, psikolojik ve politik güç kullanılarak yapılan bir mücadele yöntemidir. Şiddet içermeyen eylemlerin etkin olarak kullanımı için insanların pasifist ya da bir aziz olmamaları gerekir. Şiddet içermeyen eylemler “sıradan” insanların eylem pratiğidir. Şiddet içermeyen eylemler Batıya ait olduğu kadar Doğuya da aittir. Buna karşın Batı’da daha fazla yaşanan grev ve protesto gösterileri nedeniyle Batılı karakteri ağır basar. Şiddet içermeyen eylemler demokratik sistemler içinde iç çatışma yaşanan konularla sınırlı değildir. Ayrıca başarılı olmak için nazik ve ölçülü muhaliflerle de sınırlı değildir. Şiddet içermeyen eylemler geniş ölçüde güçlü hükümetler, yabancı işgalciler, despotik rejimler, zalim yönetimler, imparatorluklar, acımasız diktatörlükler ve totaliter sistemlere karşı kullanılmıştır. Şiddet içermeyen eylemler bu zor rakiplere karşı zaman zaman başarılı olmuştur (Sharp, 2005: 21-22).

Şiddet içermeyen eylemlerin mantığı, öncelikle siyasal gücün ve otoritenin kaynağını sorgulamaya dayanır. Yöneticiler sadece yetkilerini değil yaptırım güçlerini de toplumdan alırlar. Bu nedenle insanlar kendilerini desteklemedikleri, onlara itaat etmedikleri ve yönetimle işbirliği yapmadıkları takdirde otorite ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla meşruiyet gibi siyasal gücün kaynağı da insanlardır. Bu bağlamda siyasal otoritenin dayandığı kaynaklar; meşruiyet, insan kaynakları, bilgi ve beceri, manevi faktörler, maddi kaynaklar, müeyyide ve yaptırımlar şeklinde özetlenebilir. Şiddet içermeyen eylemler hareket stratejilerini bu kaynaklara yönelterek siyasal gücü zayıflatmaya ve sorgulanır hale getirmeye çalışırlar (Birdişli, 2013: 122).

Sivil itaatsizliğin felsefi temelleri ve tarihsel gelişimi göstermektedir ki, bu eylem biçimi zaman içinde önemli bir evrim geçirmiştir. Başlangıçta bireysel ve kendiliğinden bir karaktere sahip olan sivil itaatsizlik, günümüzde daha örgütlü, sistematik ve stratejik bir nitelik kazanmıştır. Bu dönüşüm, sivil itaatsizliğin modern toplumlarda etkili bir demokratik mücadele aracı olarak kabul görmesini sağlamıştır. Özellikle Sharp’ın çalışmalarıyla teorik çerçevesi güçlendirilen bu eylem biçimi, siyasal gücün kaynağını sorgulayarak ve şiddetsiz yöntemleri benimseyerek toplumsal değişimin önemli araçlarından biri haline gelmiştir.

Demokratik sistemlerde sivil itaatsizlik, yalnızca tüm demokratik ve hukuksal çözümler tüketildikten sonra başvurulmuş bir yöntemdir. Eylemciler, mevcut yasa kurallarına bilerek aykırı davranır ve bunun yaptırımlarını kabul ederler. Bu noktada meşruiyet kaynağını, demokratik

hukuk devleti idealindeki ortak yarar ve değerlerin gerçekleştirilmesi hedefinden alır (Anbarlı, 2001: 324). Bu çerçevede sivil itaatsizlik, hem demokratik sistemin işleyişinde bir denge mekanizması görevi görür, hem de toplumsal değişimin barışçıl bir aracı olarak meşru zeminde varlığını sürdürür.

2.3. Siyasal Rejimlere Göre Sivil İtaatsizlik

Habermas'a (1995: 126) göre, kendinden emin olan tüm demokratik devletler politik kültürlerinin zorunlu bir unsuru olduğundan sivil itaatsizliği kendi yapılarının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Ayrıca siyasal otoritenin özgürlükleri ihlal etmesine mani olmak amacıyla kişinin yönetime katılımı modern demokrasilerin en temel unsurlarından biridir (Anbarlı, 2001: 323-325). Bu açıdan sivil itaatsizlik, hukuk devletlerinde birey olmanın en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Şiddetsiz bir direniş yöntemi olarak sivil itaatsizlik, özellikle demokratik değerleri gelişmiş toplumlarda etkili bir araç olarak işlev görür. Habermas'ın (1995: 58) ifade ettiği gibi sivil itaatsizlik eylemleri, demokratik hukuk devletlerinde “mihenk taşı” işlevi görürler. Bu eylemler, mevcut anayasal düzeni yıkmayı değil, adaletsiz yasaların veya uygulamaların düzeltilmesini hedefler. Yasadışı olmakla birlikte aleni ve şiddetsiz niteliğiyle, hukuk devletinde adaletin tesisi için vazgeçilmez bir hak olarak görülür ve meşruiyetini vicdani ve insani değerlerden alır (İnanç ve Altıntaş 2015: 419).

İnsanların demokratik olmayan düzenlerde yaşadıkları durumlarda ifade ve örgütlenme özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, mahkemelerin bağımsızlığı, kişinin bedeni ve psikolojik bütünlüğünün dokunulmazlığı bulunmaz. Ayrıca azınlık hakları, seçme ve seçilme özgürlüğü, insanların kendilerini geliştirme ve gerçekleştirme koşullarının olmadığı bu toplumlarda, sivil itaatsizlik eylemlerine girişmeleri düşünülemez. Saner'e (2013: 177) göre, bu tür rejimlerde vatandaşlardan beklenebilecek tek şey “canice eylemlere katılmamak ve baskıyı içten onaylamamak”tır. Arendt (2009: 43) de totaliter rejimlerde insanlardan beklenebilecek tek şeyin kötülüğün ortağı olmamak, dolayısıyla kriz anlarında kamusal alandan çekilmek olduğunu vurgular. Özellikle totaliter rejimlerde, mutlak otoritenin tüm yetkileri merkezileştirdiği ve her türlü muhalif sesi bastırdığı bir ortamda, sivil itaatsizliğin temel unsuru olan kamuya açık, aleni eylem biçimlerinin gerçekleştirilmesi neredeyse imkânsızdır.

Totaliter rejimlerde bireyler ve topluluklar, haksızlıklara ve kötülüğe karşı çeşitli direniş biçimleri geliştirebilirler. Bu karşı duruş, vicdani ret gibi bireysel boyutlarda ortaya çıkabileceği gibi, yeraltı örgütlenmeleri, enformel dayanışma ağları ve kolektif pasif direniş gibi toplumsal formlar da alabilir. Ancak bu direniş biçimleri, sivil itaatsizliğin temel unsuru olan kamuya açık ve aleni eylem niteliğinden çoğunlukla yoksun kalır. Totaliter sistemlerin karakteristik özellikleri - mutlak otoriteye koşulsuz itaat beklentisi, muhalif seslerin sistematik bastırılması, bireysel özgürlüklerin yok sayılması ve yaşamın tüm alanlarının devlet kontrolüne tabi olması - açık sivil itaatsizliğin gerçekleşebilmesi için gerekli toplumsal ve politik zemini büyük ölçüde ortadan kaldırır. Bu nedenle totaliter rejimlerde klasik anlamda bir sivil itaatsizlik pratiğinden söz etmek zorlaşsa da, direniş kültürünün farklı ve yaratıcı biçimlerde varlığını sürdürdüğü görülür.

3. Sivil İtaatsizlik Bağlamında Müslüman Kardeşler Pratiği

Müslüman Kardeşler'in sivil itaatsizlik pratiklerini analiz etmek, hareketin hem tarihsel gelişimini hem de ideolojik temellerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi gerektirir. Bu bölümde ilk olarak, Müslüman Kardeşler'in Mısır'daki toplumsal ve siyasal gelişim süreci ile düşünsel altyapısı ele alınacak, ardından "Arap Baharı" sürecinde gerçekleşen rejim değişikliğinde hareketin rolü, sivil itaatsizlik ve şiddetsiz direniş perspektifinden değerlendirilecektir. Bu analiz, hareketin şiddet ve şiddetsizlik arasındaki konumunu ve sivil itaatsizlik pratiğindeki dönüşümünü ortaya koymasından önem taşımaktadır.

3.1. Müslüman Kardeşlerin Tarihsel Gelişim Süreci

Müslüman Kardeşler Örgütü, 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye kentinde Hasan el-Benna ve arkadaşları tarafından Cem'iyetü'l İhvanü'l Müslimin adıyla kurulmuştur. Benna'nın ifadesiyle hareketin ilk şiarı, şekilcilikten ve resmiliikten uzak bir şekilde İslam'a hizmet olarak belirlenmiştir (El-Benna, 2007a: 134). Bir eğitimci olan Benna, geleneksel İslami değerleri modern toplumsal yaşama uyarlama çabasıyla ortaya çıkmış ve özellikle sömürgeci Britanya İmparatorluğu'nun yarattığı adaletsizliklere karşı muhalif bir söylem geliştirmiştir. Hareket, başlangıçta eğitim ve yardımlaşma faaliyetleriyle öne çıkmış, modernizm ile dini gelenek arasında köprü kurma iddiasıyla hızla taraftar toplamıştır (Çakmak, 2007: 75).

1932-1939 yılları arasında hareket, hem yapısal hem de coğrafi olarak bir genişleme sürecine girmiştir. Merkezi Kahire'ye taşınmış, ülke çapında şube sayısı ellinin üzerine çıkmış ve Suriye, Lübnan ve Filistin'de de örgütlenmeye başlamıştır. Bu dönemde yıllık kongreler düzenlenmeye başlanmış, basımevi kurulmuş ve çeşitli yayın organları aracılığıyla propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Kurumsallaşma sürecinin bir parçası olarak anonim şirket yapısına geçilmiş ve hareket giderek siyasal bir nitelik kazanmaya başlamıştır (Lia, 2014: 135).

1930'lu yılların sonlarına doğru Müslüman Kardeşler hareketinin siyasallaşma eğilimi göstermesindeki temel etken Filistin meselesi olarak görülebilir. Filistin sorununda İngiliz güçlerine ve Siyonist yayılcılığa karşı gösterilen tepkiler, Ortadoğu genelinde yankı uyandırmış ve teşkilatın siyasal bir eğilim kazanmasına neden olmuştur (Çağlayan, 2011: 171). 1941 yılında Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler faaliyetlerinden dolayı tutuklanmış ve gazete ve dergilerde Müslüman Kardeşlere yönelik haberler yasaklanmıştır. Bu tutuklamaya ilk olarak tepkiler imza kampanyası daha sonra da gösteriler şeklinde sürdürülmüştür. Bu eylemler sonucunda Benna serbest bırakılmıştır. Bu süreçte Müslüman Kardeşler, 1942 yılında siyasi alanda varlık göstermek amacıyla seçimlere katılma kararı almıştır. Ancak Hasan el-Benna daha sonra seçimlerden çekildiklerini ve hükümete bağlılıklarını ifade eden bir bildiri yayınlamıştır (Pınar, 2015: 137). 1945 yılına gelindiğinde ise İsmailiyye'den seçimlere giren Benna seçilmemiş ve Müslüman Kardeşler siyasi alanda engellenmek istenmiştir. Bu dönemde Müslüman Kardeşler tabanında tabandan başlayarak yönetime hükmetme düşüncesi sarsılmış ve devrim düşüncesi tartışılmaya başlanmış bu düşünce de beraberinde şiddet eylemlerini de beraberinde getirmiştir (Lia, 2014: 364).

1945 sonrası Müslüman Kardeşler daha önce Filistin'e yardım amaçlı ve aynı zamanda Mısır'daki İngiliz güçleri ile mücadele etmek için kurulan silahlı kanadı etkinlik kazanmaya başlamış ancak Hasan el-Benna silahlı bir ayaklanmaya karşı olduğunu belirten yazılar yayınlamıştır. Bu dönemde Hasan el-Benna'nın etkinliği azalmış ve örgütün radikalleşmesinin önü açılmıştır. Özellikle Mısır polisinin yaptığı baskınlarda bulduğu silahlı mühimmatlar ile teşkilatı yönetime karşı darbe yapmak ile suçlanması beraberinde Müslüman Kardeşler üyelerinin tutuklanmalarını da beraberinde getirmiştir (Çağlayan, 2011: 175). 1948 yılında Müslüman Kardeşlerin bir üniversite öğrencisi üyesi tarafından Başbakan Mahmut en-Nukraşi vurularak öldürülmüştür. Olaydan sonra Hasan el-Benna, "onlar ne Müslüman ne de kardeşiler" diyerek suikastı kınayan ve Müslüman

Kardeşlerin olayla alakasının olmadığını belirten bir yazı yayınlamasına rağmen, hareket suikasttan sorumlu tutulmuştur. Bu olayların ardından, 1949 yılında Hasan el-Benna gizli servis ajanları tarafından vurulmuş ve kaldırıldığı hastanede müdahale edilmediği için kan kaybından hayatını kaybetmiştir (Çağlayan, 2011: 176; Ganim, 2000: 581).

Hasan el-Benna'nın öldürülmesinden sonra, 1951 yılında Hasan Hedaybi'nin liderliğinde yönetilmeye başlanan Müslüman Kardeşler, şiddet eğilimli ve saldırgan bir tutuma evrilmiş ve birçok üyesi tutuklanmıştır. 1952 yılında Hür Subaylar olarak adlandırılan bir grup tarafından Devrim Hareketi adıyla bir askeri darbe yapılarak Mısır'da Anayasal Monarşi'den Cumhuriyete geçilmiş ve İngilizlerin etkisi ve sömürüsü kırılmıştır. Darbe öncesinde ve sonraki aylarda Seyyid Kutub darbeyi yapan hür subaylarla yakın ilişki içinde olmuştur (TDV İslam Ansiklopedisi, 2024: 64). Bu dönemde Seyyid Kutub Müslüman Kardeşler ile yeni yönetim arasında ilişki kurmaya çalışmış ise de başarılı olamamıştır. Cumhurbaşkanı Necip 1953'te çeşitli siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle konsey tarafından Cumhurbaşkanlığından alınmıştır. Seyyid Kutub sempati duyduğu Müslüman Kardeşlere üye olmuş ve bu tarihten sonra Teşkilatın etkileyici ikinci ideoloğu haline gelecek sürece girilmiştir (Hüseyin, 2001: 194).

1954 yılında Muhammed Necip yerine gelen Cemal Abdülnasır'a düzenlenen başarısız suikasttan sonra Müslüman Kardeşler teşkilatı sorumlu tutulmuş, teşkilat yöneticileriyle birlikte Seyyid Kutub da tutuklanmış ve hapse mahkûm edilmişlerdir. Seyyid Kutub cezaevindeki sürecinde Müslüman Kardeşler içinde Kutub yanlıları ve eleştirenler gruplaşması oluşmuş ancak Kutub'un hapisshanede yazdığı “*Yoldaki İşaretler*” kitabıyla Müslüman Kardeşler üzerindeki etkisi artmış ve radikal (fundamentalist) bir yapıya evrimleşmiştir. 1966 yılında idam edilen Seyyid Kutub, Hasan el-Benna'nın siyasal İslamcı çizgisinin dışında bir başka düşünsel temel olarak radikal İslamcı bir çizgi bırakmıştır (Pargeter, 2021: 154; Tekin ve Atılgan, 2023: 320).

Müslüman Kardeşler, 1970'lerde Enver Sedat'ın iktidara gelmesiyle birlikte tutuklu üyelerinin serbest bırakılması sonucu yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Özellikle üniversite öğrencileri arasında artan popüleritesi ve toplumsal tabanını genişletme stratejisi, hareketin siyasal arenadaki etkinliğini artırmıştır. 2000 yılında parlamentoya 15, 2005 yılında ise “Çözüm İslam'dadır” sloganıyla 88 milletvekili sokması, bu stratejinin başarısını göstermektedir. Hareket, 2010-2011 yıllarında Tunus, Mısır ve Ürdün'de gerçekleşen toplumsal hareketlerde aktif rol oynamış,

özellikle Mısır'daki protestolarda şiddetsiz direniş yöntemlerini etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu süreç, hareketin sivil itaatsizlik pratiklerinin en belirgin şekilde görüldüğü dönem olmuştur.

3.2. İdeolojik Yapı ve Temel Özellikler

Hasan el-Benna tarafından kurulan bu cemiyet zamanla resmi bir kimlik kazanmış, temel ilke ve prensipleri de netleşmeye başlamıştır. Bu temel prensipleri şöyle özetlemek mümkündür: Kur'an'ı kesin ifadelerle açıklamak ve yorumlamak. Kur'an'ı çağın durumuna uygun olarak, yanlış anlama, yorum ve şüphelerden uzak olarak ortaya koymak. Tüm İslâm toplumunu, Mısır toplumu da dâhil, Kur'an-a dayalı prensipler etrafında toplamak. İnsanlara Kur'an'ın ruhunu aşlamak ve farklı İslami bakış açıları arasında bir köprü kurmak. Ekonomiyi korumak, özgürleştirmek ve ulusal zenginliği artırmak, yaşam standartlarını yükseltmek ve sınıflar arası sosyal adaleti tesis etmek. Tüm insanların sosyal güvencelerini garanti altına almak, herkese eşit haklar sunmak (Bu ilke işçilerin sendikalarda organize olmalarını sağlamayı hedeflemiştir). Sosyal hizmet ve sosyal refah, fakirlik, cahillik ve ahlaksızlıkla mücadele, faydalı ve hayırlı işleri teşvik etmek. Tüm Arap dünyasını ve İslâm dünyasının diğer bölgelerini yabancı egemenliğinden kurtarmak, dünyadaki tüm azınlıklara kendi haklarını koruma ve savunmaları için destek sağlamak. İnsani temeller üzerine kurulu bir medeniyeti destekleme, herkes için kardeşlik çağrısında bulunmak. Manevi ve erdemli bir hayatı arzulayan insanlığa bunun gerçekleşmesi için gereken şartları ve ortamı hazırlamak (İkhwanweb, 2010).

Söz konusu bu temel prensipleri belirledikten sonra uygulanması gereken birtakım kurallar da belirlenmiştir. Yapılması gerekenler ise şunlardır: Bu cemiyet herhangi bir tarikat, mezhep ve benzeri şeylere bağlı olmadığından, dini meselelerde tartışmadan, münakaşadan kaçınılması. Bu dinin içindeki farklı görüş açılarının uzlaştırılmasına çaba harcanması. İslâm'ın hedefi birlik olduğundan ileri gelenlerin, önemli şahsiyetlerin ve partilerin egemenliğinden kaçınılması. İnancın yayılması. Dini bir hükümetin, Arap birliğinin ve İslâm birliğinin kurulması. Halifeliğin canlandırılması, İslâm ülkelerinden birine herhangi bir ülkenin saldırması halinde o ülkeye cihad ilan edilmesi gerekir (Sarmış, 1992: 14).

Müslüman Kardeşleri ideolojik olarak iki çerçevede değerlendirmek mümkündür: İlk olarak baskın bir şekilde siyasal İslamcı bir ideolojisi olan Müslüman Kardeşlerin radikal İslamcı bir ideolojiye de kaydığı dönemlerden bahsetmek mümkün görünmektedir. Schulze vd.'ne (2012:

494) göre, siyasi İslamcılar, bir İslam devleti kurma amaçlarına ulaşmak için ağırlıklı olarak siyasi, sosyal ve eğitsel araçlara güvenirler. Toplumunu İslamlaştırmak ve devlette reform yapmak için eldeki devlet sistemi ve siyasi yapı içinde çalışırlar. Amaçlarına üç önemli yoldan ulaşmaya çalışırlar, aday çıkartır, seçime girer. İkincisi, İslamcı partiler, siyasi partilerin ve kurumların, daha İslamcı uygulamalar yapmaları, devletin hukuk sistemine İslam hukukunu eklemeleri ve en sonunda kendi İslamcı devlet modellerini benimsemeleri için lobi yapan baskı gurubu işlevi görürler. Üçüncü olarak, bir alternatif sosyal hizmet ağı işlevi görürler, klinik okul, bakım evleri, yayınevleri ve İslamcı bankalar kurmak da dâhil olmak üzere, toplumsal hizmet projeleri yaparlar.

Bir diğer İslamcı ideoloji olan radikal İslamcılarının, çürümüş yoz, günahkâr ve kuruluş umudu olmayan, var olan sistem içinde çalışmaya inanmamaları, onların siyasi İslamcılarla aralarındaki temel farklı oluşturmaktadır. Radikal İslamcılar düzen içinde çalışmanın başarısız rejimleri meşrulaştırdığına inandıkları için siyasi stratejiye karşıdır ve bu nedenle düzen karşıtıdır. Bu tür hükümetleri devirmek için güç kullanmayı kabul ettikleri gibi bunun cihad, yani adil ve kutsal olduğunu savunurlar (Tekin ve Atılgan, 2023: 320; Tekin, 2024). Bu iki ideolojik farkı Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub düşünceleri etkileri üzerinden değerlendirmek mümkünken tarihsel olaylar üzerinden de değerlendirmek mümkündür.

Hasan el-Benna, 1930'lu yılların başlarından itibaren Müslüman Kardeşler'in diğer dini yapılardan farklı olduğunu göstermeye çalışmış ve teşkilatıyla siyaseti dönüştürmeyi, sistemi yıkmak yerine İslami değerler üzerinden evrimleştirmeyi amaçlamıştır. Aktif siyaset içine girmeye de çalışan Benna, Mısır kralı ile de iyi geçinmeye çalışmıştır (Lia, 2014: 311). Benna bu süreçte Müslüman Kardeşlerin Cihad anlayışını bireysel içe dönük bir cihad anlayışına indirgediği bu sözleriyle anlaşılmalıdır: “Müslüman Kardeşler, hükümetle çarpışmalar gibi, ciddi hareket beklemektedirler. Onlar daima savaş alanına girme arzularını ifade etmişlerdir. Hayır, aziz Kardeşlerim! Siz önce kendinizle çarpışın” (El-Benna, 2007b: 343-362).

Bunların yanı sıra Hasan el-Benna ile Müslüman Kardeşler eğitime ve kamu yararını gözeten faaliyetlere büyük önem vermiştir. Bu çerçevede hem erkekler hem de kızlar için ayrı ayrı ilk, orta ve teknik okullar, Kur'an öğreten özel din okulları ve sanayi merkezlerindeki işçiler için de özel teknik okullar açmışlardır. Bu eğitim faaliyetlerinin yanı sıra köylerde yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik faaliyetler de yürütülmüştür. Elektrifikasyon, yoksullar için yardım toplama,

öksüz çocuklara yardım ve cami yapımı, Müslüman Kardeşler tarafından üstlenilen başlıca işler olmuştur. Toplanan paralar bankaya yatırılmakta ve tahvil, bono, hisse senedi şeklinde yatırıma dönüştürülmüştür. Ayrıca bu dönemde önemli olarak Müslüman Kardeşlerin yedi şirketi olduğu bilinmektedir (Atay, 2011).

Bu ideolojik yapı ve temel özellikler çerçevesinde, Müslüman Kardeşler'in düşünsel altyapısı iki ana damar üzerinde şekillenmiştir: Hasan el-Benna'nın temsil ettiği siyasal İslamcı çizgi ve Seyyid Kutub'un öncülük ettiği radikal İslamcı yaklaşım. Bu iki farklı ekolün varlığı, hareketin zaman içinde yaşadığı dönüşümleri ve eylem biçimlerindeki çeşitliliği anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, örgütün sivil itaatsizlik perspektifinden değerlendirilmesi, bu iki farklı düşünsel damarın pratikteki yansımalarını incelemeyi gerekli kılmaktadır.

3.3. Müslüman Kardeşlerin Sivil İtaatsizlik Perspektifinden Değerlendirilmesi

Müslüman Kardeşler teşkilatının temel ilkeleri, hareketin ideolojik çerçevesini ve eylem stratejilerini şekillendiren altı ana prensip etrafında yapılandırılmıştır. Bu prensipler: Kur'an'ın doğru yorumlanması ve uygulanmasının sağlanması, İslam ümmetinin Kur'ani prensipler etrafında birleştirilmesi, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, toplumsal adaletsizliklerin giderilmesi, İslam dünyasının bağımsızlığının sağlanması ve İslami değerler temelinde evrensel barışın tesis edilmesi şeklinde formüle edilmiştir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2019: 586; Mahmud, 2019).

Söz konusu ilkeleri yerine getirmek adına ilk olarak Müslüman Kardeşler tarafından ilk olarak "İzci Grupları" adı altında bir yapı kurulmuştur. Askeri eğitim alınan izci gurupları yapısının şiddet yöntemlerini kullanma potansiyeli olduğunu söylenebilir. İzci Grupları 1930'ların ortalarından itibaren örgüt içerisinde etkili olmaya başlamıştır. Cesaret ve dayanıklılık özelliklerinin ön plana çıktığı bu grup üyelerinin, üniforma giymeleri, bayrakları ve paramiliter yürüyüşleri, Mısır gençlerini örgüte çekmede önemli bir etken olmuştur. Askeri tarzda yetiştirilen izci gurupları anti-empyrist bir ruha sahip olmuştur. İzcilerin özellikle Kahire içerisinde yaptığı geçitler sempati toplamıştır. Müslüman Kardeşler için Britanyalılara karşı savaş koşullarının oluşması durumunda fiziksel güce ihtiyacı olabileceği düşüncesinden yola çıkarak bu grup yaptığı eğitim çalışmalarında, fiziksel güçlenmenin üzerinde durulmuştur. Müslüman Kardeşlerin askeri yönünü göstermeyi amaçlayan bu grup, spor ve temizlik faaliyetlerinde de yer almıştır. Temizliğin önemine

dikkat çekmek için Kahire’de caddeleri temizleyen bu yapılanma, futbol maçları da organize etmişlerdir. Bu yönüyle İzci Gruplarının salt askeri bir yapılanma olmadığını söylemek gerekir (Lia, 2013: 224-232).

Bir başka yapı Hasan el-Benna tarafından kurulan “Taburlar” Müslüman Kardeşlerin düşüncesini en iyi kavrayan ve kendini adayabilecek insanların oluşturdukları guruplardır. On kişilik aileler örgütlenmesiyle aile üyelerinin ahlaka aykırı kumar ve içki gibi kötü alışkanlıklara sapmalarını engellememesi amaçlanmıştır. Bu sistemle örgüt içinde güçlü kontrol mekanizması kurulmaya çalışılmıştır (Roy, 1995: 61). Müslüman Kardeşler tarafından kurulan bir başka örgütte “Gizli Aygıt” adındaki yapı olmuştur. İslam ülkelerine yapılacak olan herhangi bir emperyalist saldırıyı püskürtmek amacıyla kurulan gizli aygıt askeri kanat olarak adlandırılmaktadır. İzci guruplarıyla bağlantılı olan bu aygıt, radikal İslamcı bir kimliğe sahip olmuştur. Filistin meselesiyle gençlerin önemli bir kısmının sempatisini kazanmıştır. Örgüt silahlı eğitimler vermiş ve üyelerinin silah edinmesini sağlamıştır. Bunların yanında istihbarat rolü de görmüştür. Özellikle de İngiliz karşıtı propagandayla yetişen bu grubun üyeleri, 1940 yıllarının ortalarında Mısır’da var olan şiddet dalgasının içinde yer almışlardır (Lia, 2014: 241-248).

Bu yapıları sivil itaatsizlik çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir. Sivil itaatsizlik metodu dışında askeri yapıları olan ve hukuki düzene karşı gizli bir mekanizmaya sahip olan bu yapılar kimi zaman şiddet eylemlerine de karışmıştır. Bu yapılan kamuoyuna açık olmayan kendi üyelerine eğitim sağlayan bir düzende varlıklarını sürdürmüşlerdir. Var olan siyasal ve sosyal yapı içinde gerekliliği tartışılabilir pasif direniş dışında yapılandırılmıştır.

Genel olarak bakıldığında çatı yapı Müslüman Kardeşler teşkilatı kurulduğu 1928 yılından 1940’lı yılların sonlarına kadar şiddete karışmamıştır. Sadece 1930 yılının sonlarında ve 1940’lı yılların ortalarında bazı örgüt üyeleri şiddet olaylarına karışmış, bunlar da örgüt tarafından kınanmıştır. Müslüman Kardeşlerin güttüğü amaçların baskıyla değil, ikna ile gerçekleşmesi gerektiği Hasan el-Benna tarafından sürekli vurgulanmıştır. Fakat Benna’nın bu ılımlı İslamcı yaklaşımı her zaman örgüt içerisinde başarılı olmamıştır (Lia, 2014: 112-119).

Yine tarihsel süreç içinde bakıldığında 1940-1948 yılları arasında Mısır’da şiddet ve radikalizm artmıştır. Bu dönemde şiddet olaylarına karışan Müslüman Kardeşler üyeleri olmuştur. 1946’da ve Mayıs 1947’de Kahire’deki iki tiyatro binası, Cinema Metro ve Cinema Miami, bombalı

saldırılarıyla kısmen tahrip edilmiş ve bu saldırılarda hayatını kaybedenler Mısırlılar olmuştur. Mayıs ayı içerisinde de iki tiyatro, bir metro istasyonu ve bir sinemada bombalı eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yaşanan eylemlere Müslüman Kardeşler örgütü üyelerinin bir kısmının katılmasına rağmen Vefd partisi, Krallık ile Müslüman Kardeşler örgütünü işbirliği içinde olmakla suçlamıştır (Mitchell, 2022: 99).

1945, Mısır'ın [Birleşmiş Milletlere](#) alınması için [II. Dünya Savaşı](#)'na katılacağını açıklayan Mısır Başbakanı [Ahmet Mahir Paşa](#) bu kararı açıklamak üzere meclise giderken Müslüman Kardeşlere üye olan 28 yaşında bir avukat olan Mahmoud Essawy tarafından 24 Şubat 1945'te öldürülmüştür (Newton, 2014: 310). 1948, Temyiz Yargıçısı Ahmed Khazendar, Mart 1948'de bazı Müslüman Kardeşler üyelerinin yargılandığı davada ağır hapis cezasını onayladıktan sonra aynı yıl içinde Müslüman Kardeşler tarafından düzenlenen bir saldırıda öldürüldüğü belirtilmiştir (Örtlek, 2015: 2).

28 Aralık 1948'de Mısır Başbakanı [Mahmut en-Nukraşi Paşa](#) Müslüman Kardeşler üyesi, Veterinerlik Fakültesi öğrencisi Abdel Meguid Ahmed Hasan tarafından yapılan ateşli silah saldırısı sonucu öldürülmüştür. Hasan el-Benna bu grubun orantısız ve adaletsiz şiddet hareketlerini eleştirmiş olsa da 1949 Müslüman Kardeşler tarafından işlendiği kesinleşen 1948 suikastlerinden sonra 1949'da misilleme amaçlı tertiplelediği öne sürülmekte olan bir silahlı saldırıda Müslüman Kardeşlerin kurucusu Hasan el-[Benna](#) hayatını kaybetmiştir (Mitchell, 2022: 105-108). 1973 yılında Müslüman Kardeşlerin Hasan el-Benna'dan sonraki lideri [Hasan el-Hudeybi](#) vefat edince yerine Ömer bin [Tilmisani](#) geçmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Tilmisani ile birlikte Müslüman Kardeşler teşkilatı şiddetten tamamen vazgeçtiğini bildiren örgüt ılımlı bir siyaset izlemeye ve yönetimle diyalog geliştirmeye çalışmıştır. 1986 yılına kadar süren Tilmisani döneminde demokrasi ve insan hakları kavramları ön plana çıkmıştır. Bu dönemde de bazı olaylara adı karışsa da hareket en azından resmi söylemlerinde şiddeti onaylamadığını bir yöntem olarak kabul etmediğini beyan etmiş şiddet olaylarına açıktan bir destek vermemiştir. (Taşar, 2018: 90; Tekin ve Atılğan, 2023: 337).

1970'lere kadar Müslüman Kardeşleri kendi çizgilerine çekmeye çalışan bu gruplar Hasan Hudeybi ve Ömer Tilmisani'nin yönetiminde istediklerine ulaşamayınca örgütü terk ederek kendi hareketlerini kurmuşlardır. Tilmisani'nin 1973'de şiddeti bir yöntem olarak görmediğini ve ülke

içinde yönetime karşı cihat anlayışını reddettiklerini açıklamasından sonra Muhammed Hamid Ebnü Nasr ve sonraki mürşitler de yönetime karşı şiddet kullanımını reddetmiştir. Bundan sonra Müslüman Kardeşlerin resmi söylemlerinde ya da takip edilen eylemlerinde şiddetin onaylandığına dair bir bulguya rastlanmamıştır (Çakmak, 2007: 95).

Bu tarihten sonra Müslüman Kardeşler içindeki sert fikir tartışmaları ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Müslüman Kardeşler içinden özellikle radikal İslamcı birçok guruplar ortaya çıkmış sonraki dönemlerde Müslüman Kardeşlerin muhalifi olarak yer edinen selefi İslami Cihat Örgütü önemli derecede destekçi edinmiştir.

1980 seçimlerine katılan Müslüman Kardeşler, 1990'daki seçimi ülkenin çoğunun desteklediği protestoya katılarak boykot etmiştir. 2000 yılında da örgüt resmi olarak yasaklı olmasına rağmen desteklediği bağımsız adaylarla seçime katılmış ve 17 koltuk kazanarak en büyük muhalefet bloğunu oluşturmuştur. 2005 yılında ise Hüsnü Mübarek rejiminin kısıtlamalarına ve basın yoluyla yürütülen kampanyalara rağmen 88 üyelik kazanmıştır. 2005'deki bu başarının ardından sınırlamalar artmış ve bazı tutuklamalar gerçekleşmiştir. Bunun üzerine Müslüman Kardeşler 2008'deki yerel seçim için boykot kararı almıştır. 2010 yılındaki parlamento seçimlerinde ise Mübarek rejimi kısıtlamalara devam etmiş birçok Müslüman Kardeşler üyesini tutuklamış ve Müslüman Kardeşlerin güçlü olduğu yerlerdeki seçmenleri engellemiştir. Bunların sonucu olarak seçimin birinci turunda 211 sandalyenin 209'unu Mübarek'in Milli Demokrat Partisi kazanmıştır (Roy, 1995: 67).

Mısır'da cereyan eden "Arap Baharı" hareketleri içindeki protesto ve gösterilerde de Müslüman Kardeşler, protesto grupları içinde en hızlı ve kolay örgütlenen ve harekete geçen grup olarak önemli bir pay sahibi olmasına rağmen gösterilerde ön plana geçmemiştir. İsmi duyurmak için çaba sarf etmeyen Müslüman Kardeşler arka planda destekçi olmayı seçmiştir. Ancak bu halk hareketlerinin içinde Müslüman Kardeşler ile birlikte hareket eden farklı grupların da bulunduğu görülmektedir. 2001 yılında gerçekleşen halkı mevcut yönetime karşı seferber olmaya çağıran sokak gösterileri, protestolar sivil itaatsizlik çerçevesinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl içinde Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek istifa etmek zorunda kalmıştır (Ünal, 2013: 58). Sonraki süreç içinde yapılan seçimlere Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı olmasına rağmen 2013 yılında askeri darbeye indirilmiş ve Müslüman Kardeşler tekrar Mısır'da

yasaklanmış ve terör gurubu olarak kabul edilmiş ve uluslararası alanda da özellikle ABD tarafından Mısır Müslüman Kardeşleri terör örgütü listesine alınması dönem dönem tartışılmaktadır.

Müslüman Kardeşler'in sivil itaatsizlik pratikleri, hareketin karmaşık tarihsel gelişimini yansıtan bir dönüşüm sergilemektedir. Teşkilatın başlangıçta benimsediği şiddetsiz direniş ve toplumsal dönüşüm hedefi, 1940'ların sonundan itibaren bazı üyelerinin şiddet eylemlerine karışmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren, özellikle Tilmisani döneminde, hareket yeniden barışçıl mücadele stratejilerine yönelmiş ve demokratik süreçlere katılımı önclemiştir. Bu süreç, 2011 Arap Baharı'nda zirveye ulaşmış, hareket kitlesel protestolarda aktif rol alırken şiddetsiz direniş yöntemlerini benimsemiştir. Bu tarihsel dönüşüm, Müslüman Kardeşler'in sivil itaatsizlik pratiğinin dinamik ve değişken karakterini ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

İslamcı hareketlerin aksiyonerliği iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, toplumu biçimlendirip, örgütleyerek toplumsal talep neticesinde sistemi dönüştürmeyi amaçlamaktadır. İkincisi ise düzeni radikal İslamcı mantıkla yorumlayıp, şiddet yoluyla mevcut düzenin değiştirilebileceğini ve İslami kurallara uygun bir hayat nizamının kurulabileceğini savunur. Söz konusu ilk kesim, ılımlı İslam veya siyasal İslamcı anlayış içinde değerlendirilebilir; bu kesim, Benna çizgisi ve Müslüman Kardeşler'in genel çizgisiyle ilişkilendirilmektedir. Benna'dan sonraki Müslüman Kardeşler lideri Hudaybi'nin "Davetçiyiz Yargılayıcı Değil" teşkilatın siyasal İslamcı çizgisini savunanların rehberi durumunda olmuştur. Diğer hareket noktası ise Kutub düşünsel pratiği üzerine oturtulabilir. Kutub'un "Yoldaki İşaretler" kitabı Radikal İslamcı gurupların başucu kitabı haline gelmiştir. İki farklı düşünsel altyapının varlığı Müslüman Kardeşleri tek bir çizgide değerlendirmenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Müslüman Kardeşler, farklı bakış açılarına göre değişen şekillerde değerlendirilmiştir: Bazıları tarafından kesin bir şekilde terör örgütü olarak görülürken, diğerleri tarafından modern sivil aktivizmin en önemli ve başarılı temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle güvenlik ve strateji alanında çalışan analistler, Müslüman Kardeşleri genellikle terör örgütü kategorisinde ele almaktadır. Buna karşın, sivil aktivizm hareketlerini inceleyen sosyologlar, Müslüman Kardeşleri bir toplumsal hareket bağlamında değerlendirme eğilimindedir. Bu farklı yaklaşımlar,

örgütün tarihsel süreçte karıştığı bazı şiddet olayları ve ardından bu olayları reddetme tutumu göz önüne alındığında, Müslüman Kardeşlerin Azani'nin hibrit örgüt tanımı çerçevesinde ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Azani'ye göre (2013: 913) İslamcı hibrit yani melez örgütlerin üç temel özelliği vardır bunlar; ilk olarak “dava” ikinci olarak “cihad” ve son olarak politik düzlem özelliklerinin olması gerekmektedir. Dava'yı ikiye ayıran Azani, sosyal refah ve din eğitimi gibi içeriklerin ön plana çıkarıldığı ve halk nezdinde meşru bir zemin oluşturulan alan yoludur. Cihad ise askeri ve şiddetsiz anlamda direniş şeklinde iki şekilde yapılan bir yapıya sahiptir. Ancak şiddeti reddeden bir dil kullanması gerekmektedir. Politik düzlem ise resmi politik bir çerçevenin varlığıdır. Bu tanımlamadan yola çıkarak Müslüman Kardeşlerin halk üzerinde eğitim ve sosyal refah konularında meşru bir zemin oluşturmuş ve üye sayısını milyonlara çıkarmıştır. Teşkilat temel olarak siyasal İslamcı bir çizgide politik düzlem oluşturmuş olmasına rağmen şiddet olaylarına da karışmıştır. Ancak kurumsal imajını şiddet karşıtı bir çerçevede oluşturmaya çalışmıştır. Bu çıkarımlar sonucunda, Müslüman Kardeşler'in sivil itaatsizlik çerçevesinde değerlendirilmesinin yanlış olacağı, ancak melez (hibrit) bir İslamcı örgüt olarak nitelendirilebileceği sonucuna varılabilir.

Kaynakça

Anbarlı, Ş. (2001). “Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 310-328.

Arendt, H. (2009). Şiddet Üzerine, Çeviren: Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.

Azani, E. (2013). “The Hybrid Terrorist Organization: Hezbollah as a Case Study”, Studies in Conflict & Terrorism, Volume 36(11), 899-916.

Birdiqli, F. (2013). “Şiddet İçermeyen Eylemler ve Ulusal Güvenlik”, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 4 (2), 117-133.

Coşar, Y. (2014). “Sivil İtaatsizlik Olgusunun Temel Unsurları”, Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, Hannah Arendt vd., Çeviren: Y. Coşar, 4.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çağlayan, S. (2011). Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık, Ankara: İmge Yayıncılık.

Çakmak, C. (2007). “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü Mü?”, Akademik Orta Doğu, Cilt 2, Sayı 1, ss.69-98.

Çaylak, A., Kaya, C. (2024). “İsmet Özel ve Türk Tanımının Nevabit Kavramı Bağlamında Analizi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (82), 144-158.

Doğan, M. (2014). Doğan Büyük Türkçe Sözlük, 25. Baskı, İstanbul: Yazar Yayınları.

El-Benna, H. (2007a). Hatıralarım, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Beka Yayınları.

El-Benna. H. (2007b). Risaleler, Çeviren: Mehmet Akbaş, Mehmet Eren, İstanbul: Nida Yayıncılık.

Ghandi, M., Thoreau, D. (2012). Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, Çeviren: H. Arslan, F. Ünsal, 3.Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

Ganim, İ. B. (2000). “İhvan-ı Müslimin” (580-583), Diyanet İşleri Ansiklopedisi, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Habermas, J. (1995). Sivil İtaatsizlik (Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasacılığa Karşı), Çeviren: H. Ökçesiz, İstanbul: Afa Yayınları.

Harding, W. (2012). “Sivil İtaatsizliğe Giriş”, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, Çeviren: H. Arslan, F. Ünsal, İstanbul: Vadi Yayınları.

Hüseyin, A. (2001). Ortadoğu'da Devlet ve Terör, Çeviri: T. Cevdet, İstanbul: Pınar Yayıncılık.

İnanç, H., Altuntaş, U. (2015). “Demokratik Bir Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik: John Rawls ve Jürgen Habermas Tartışması Ekseninde Meşruluk Analizi”, *Akademik Bakış Dergisi* (52), 402-421.

Pınar, F. (2015). “Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (5), 133-153.

Lia, B. (2014). *Müslüman Kardeşler*, Çeviren: İ. Toker, 3. Baskı, İstanbul: Ekin Yayınları.

Mahmud, A. A. (2019). *Müslüman Kardeşler Tarihe Yön Veren Olaylar 1-2 (Takım); Kurucu Lider Dönemi*, İstanbul: Nida Yayıncılık.

Mitchell, R. P. (2022). *Müslüman Kardeşler Kuruluş / Örgütlenme*, Çeviren: H. E. Aktaş, İstanbul: Ekin Yayınevi.

Newton, M. (2014). *Famous Assassinations in World History: An Encyclopedia*, California: ABC-Clio Publisher.

Ökçesiz, H. (2011). *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Legal Yayınları.

Örtlek, M. (2015). “Mısır’da Gerçekleştirilen Siyasi Suikastler”, https://www.researchgate.net/publication/279698238_Misir'da_Gerceklestirilen_Siyasi_Suikastler, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Pargater, A. (2021). *Müslüman Kardeşler Muhalefetten İktidara*, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rawls, J. (2001), “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı” (54-76), *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*, Çeviren: Y. Coşar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Roy, O. (1995). *Siyasal İslam’ın İflası*, Çeviren: C. Akalın, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Saner, H. (2013). *Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine*, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde*, Çeviren: Y. Coşar, 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sarmış, İ. (1992). *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, Ankara: Fecr Yayınları.

Sivil İtaatsizlik Perspektifinden Mısır'da Müslüman Kardeşler Pratiği

Schulze, K. E., Ulaş, T., Best, A., Hanhimäki, J. M., Maiolo, J. A. (2012). 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi, Çeviren: T. U. Belge, Ankara: Siyasal Kitapevi.

Sharp, G. (2005). Waging Nonviolent Struggle, Boston: Extending Horizon Books.

Taşar, N. (2018). Seyyid Kutub Sonrası Müslüman Kardeşlerin Siyasallaşması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE.

Tekin, F. (2024). “Türkiye’de Radikal İslamcılığın Dünü, Bugünü ve Yarını”, 5. Uluslararası Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi, Malatya, 17-18 Ekim 2024.

Tekin, F., Atılğan, A. (2023). “Siyasal İslam ve Fundamentalist İslam Çerçevesinde Müslüman Kardeşler Hareketi Üzerine Bir Analiz”, Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, 24(3), 318-341.

Thoreau, H. D. (2001), “Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine” (29-53), Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, Çeviren: Y. Coşar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Thoreau, H. D. (2013). Sivil İtaatsizlik, Çeviren: M. Ölçüm. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.

Ünal, B. E. (2013). Mısır Müslüman Kardeşler Örgütünün 1970’li Yıllardan Sonra Şiddete Yaklaşımı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

Atay, T. (2011). “Müslüman Kardeşler Nedir, Ne Değildir?”, <https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/musluman-kardesler-nedir-ne-degildir,3249> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

Cevallos, A. (2001). “Whither the Bulldozer?: Nonviolent Revolution and the Transition to Democracy in Serbia”, USIP Special Report, <https://www.usip.org/publications/2001/08/whither-bulldozer-nonviolent-revolution-and-transition-democracy-serbia> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

Etymology Dictionary. (2019). “Civil”, https://www.etymonline.com/search?q=civil&ref=searchbar_searchhint (25.05.2019).

İkhwānweb, (2010). The Principles of The Muslim Brotherhood
<https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=813> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

TDV İslam Ansiklopesi, (2019). “İhvan-ı Müslimin”, 21. Cilt,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

TDV İslam Ansiklopesi, (2019). “Seyyid Kutub”, 37. Cilt,
<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/37/C37012131.pdf> (Erişim Tarihi: 01.06.2024).

v